



## Ræða flutt um þjóðmál og Íslendinga, ódagsett.

---

Bjarni Benediktsson – Stjórnsmál – Ræður – Þjóðmál – Íslendingar – Þjóð - Danmörk

## Tekið af vef Borgarskjalasafnsins

---

[bjarnibenediktsson.is](http://bjarnibenediktsson.is)

Einkaskjalasafn nr. 360

Ræður

Askja 4-4, Örk 7

©Borgarskjalasafn Reykjavíkur

Bjarni Benediktsson: Sáttmáli um 1868 og 1.  
ein veldis hlyðingun 1868 [Tveit utvarps  
sviðing]

Ég minnst þess, að í æsku heyrði ég

föður minn og kunningja hans ræða um nauðsyn  
þess, að Gamli sáttmáli væri prentaður á  
póstkort, svo að hann gæti orðið hverjum  
einasta landsmanni handbær. Þessi áhugi  
þeirra spratt af því, að þeir töldu Gamla  
sáttmála vera grundvallarheimild fyrir  
réttindakröfum, sem þá voru hafðar uppi gagn-  
vartt Dönun, og vildu þess vegna að allir  
Íslendingar kynntust efni hans. Það eru sem  
sé ekki nema nokkrir áratugir síðan Gamli  
sáttmáli hafði raunverulega þýðingu í stjórn-  
málum þjóðarinnar og deilum hennar við Dani.  
Eftir setningu sambandslaganna við Dani  
1918 hvarf sú þýðing, ~~sem~~ enn hefur enginn  
löggeringur, sem skráður hefur verið á  
Íslandi, meiri sögulega þýðingu, því að hann  
varð í senn sáttmáli um afsal sjálfstæðisins  
og sú réttarheimild, sem bezt dugði við  
endurheimt þess. Vegna þess að sáttmáli  
þessi verður í ár 700 ára gamall, ~~þess~~ gerður  
var

\* Ungir prentarar  
í Félagsprent-  
smítjunni höfðu  
raunverulega gefit slíkt  
póstkort út  
þegar 1907 og  
þá á d. l. l. l.  
Sveinsson prentarar  
meið eitthvíða þeirra  
eftir að hafa  
lúgnt: einelti þetta

á Alþingi 1262, þykir hlýða að minnast hans  
nú nokkrum orðum.

Þess er þá fyrst að gæta, að nokkuð er  
á reiki um nafngift þess sáttmála, sem gerður  
var 1262. Flestir landsmenn kalla hann

Gamla sáttmála, en því nafni hefur <sup>þann</sup> sátt-  
máli nefnt frá fornu fari, og hyggja menn <sup>nu</sup>

<sup>þann</sup> nú nokkrum áratugum yngri eða frá <sup>dögum</sup>  
<sup>árinum 1300 eða öllu heldur 1307</sup>  
~~Hákonar konungs háleogs~~. Sáttmálinn, sem

gerður var 1262, er hinsvegar af sagnfræðingum

kallaður Gissurarsáttmáli og mun ég hér

vitna til hans, því hann er frumheimildin og

sem sagt sá, sem almenningur hyggur við átt,

þegar rætt er um Gamla sáttmála. Skal ég

nú lesa Gissurarsáttmála, eins og hann er

prentaður, þar sem hann mun nú einna flestum

tiltækur, í Íslendingasögu Jóns pró-

fessors Jóhannessonar, með greinartölum, sem

hann setti til hægðarauka. Sáttmálinn hljóðar

svo:

"Það var sammæli bændu fyrir norðan

land~~á~~ og sunnan,

1) að þeir játuðu ævinlegan skatt herra Hákonni konungi og Magnúsi konungi, land og þegna, með svörnum eiði, tuttugu álnir hver sá maður, sem þingfararkaupi á að gegna. Þetta fé skulu saman fara hreppstjórar og til skips og fá í hendur konungs umboðsmanni og vera þá úr ábyrgð um það fé.

2) Hér í mót skal konungur láta oss ná friði og íslenskum lögum.

3) Skulu sex skip ganga af Noregi til Íslands tvö sumur hin næstu, en þaðan í frá sem konungi og hinum beztu bændum landsins þykir hentast landinu.

4) Erfðir skulu uppgefast í Noregi fyrir íslenskum mönnum, hversu lengi sem þær hafa staðið, þegar rétti<sup>N</sup> arfar koma til eða þeirra umboðsmenn.

5) Landaurar skulu uppgefast.

6) Slíkan rétt skulu íslenskir menn hafa í Noregi sem þá, er þeir hafa beztan haft, og

þér hafið sjálfir boðið á yörum bréfum og að halda friði yfir oss, svo sem guð gefur yður framast afl til.

7) Jarlinn viljum vér yfir ~~oss~~ nafa, meðan hann heldur trúnað / við yður, en frið við oss.

8) Skulum vér og vorir arfar halda allan trúnað við yður, meðan þér og yðrir arfar halda við oss þessa sáttargjörð, en lausir, ef hún rýfst, að beztu manna yfirsýn."

Hinn svarni eiður hljóðaði svo:

"Til þess legg eg hönd á helga bók, og því skýt eg til guðs, að eg sver Hákonni konungi og Magnúsi lönd og þegna og ævinlegan skatt með slíkri skipan sem nú erum vér ásáttir orðnir og máldagabréf þar um gert vottar.

Guð sé mér svo hollur sem eg satt segi, gramur, ef ég lýg."

Svo sem menn heyra er þetta að formi til einhliða yfirlýsing Íslendinga og er þó

berum orðum talað um sáttargjörð. Af hálfu Íslendinga hefur og ætíð verið talað um sáttmála, þ.e.a.s samning milli fyrrsvarsmanna Íslendinga og umboðsmanna konungs. Hvað sem ~~það~~ <sup>þarminna</sup> líður, er ljóst, að skuldbindingar þær, sem Íslendingar gangast undir, eru háðar skilyrðum þeim, er þeir setja, og ef gagnaðili fellst ekki á þau, þá taka skuldbindingar Íslendinga ekki gildi. Að efni til er því ótvírætt um sáttmála að ræða.

~~Það~~ er líklegt, að menn varpi fram þeirri spurningu, hvernig stóð á þessari sáttmála-gerð, hvar var aðdragandi hennar? Svar við þeirri ~~spurningu~~ <sup>þessu</sup> er flóknara en svo, að það verði gefið í stuttu máli, enda skortir mig lærdóm til að gefa það til hlítar, þótt meira ráðrúm væri til. Örstutt yfirlit verður þó að gefa til þess, að menn átti sig betur á málum.

Íslendingar höfðu frá upphafi nánara samband við Norðmenn en aðrar þjóðir. Óljósar

sagnir eru af því, að Haraldur konungur hárfagri hafi viljað leggja landið undir sig og síðan hafi Haraldur Gormsson, konungur Dana og Norðmanna, hótað að herja til Íslands. Enn síðar reyndi Ólafur konungur hinn helgi að seilast hér til valda. Þær tilraunir fóru út um þúfur og eru nú helzt í minni manna vegna ræðu þeirrar, sem Snorri Sturluson segir, að Einar Þveræingur hafi þá haldið,

*og þá hefti*  
*þessa*

~~En~~ menn ætla nú, að Snorri hafi sjálfur samið *met at breyti: sinna eigin samtitan* með fyrirvælanir Hákonar konungs gamla, *hvers.* um yfirráð á Íslandi, *í huga þá hans eigin*

~~dögum.~~ Víst er, að Snorri þekkti vel löngun Noregshöfðingja til valda yfir Íslandi, því að hann er hinn fyrsti innlendra höfðingja sem virðist hafa léð máls á að ganga þeirra erinda. ] Konungur reyndi látlaust frá því um 1220 að ná tangarhaldi á landinu og linnti þeirri sókn ekki fyrr en yfir lauk, 1262. Allan þennan tíma var Hákon Háskonarson, konungur í Noregi, fyrst með forræði





var fyrst skömmu fyrir dauða hans sem Íslendingar sóru honum land og þegna og hafði hann þá keppt að því marki í meira en 40 ár.

Konungur fékk hvern íslenzka höfðingjann eftir annan til að ganga erinda sinna, átti ~~augljósen~~ hlut að því, að hér voru settir norskir biskupar í sama skyni og sendi, einkum undir hið síðasta, fjölda erindreka sinna hingað til lands til að vinna að framgangi fyrirætlunar sinnar. En Íslendingar voru tregir til og flestir hinna íslenzku höfðingja brugðust lengi vel, þegar á átti að herða. Konungi fór þó að verða nokkuð ágengt, þegar eftir 1240. Þá fer að tíðkast, að íslenzkir höfðingjar leggi deilur sínar í gerð hans og um svipað leyti fer hann að ~~skipta skipa fyrir~~ <sup>viðtala</sup> um mannaforráð <sup>um</sup> hér á landi, að því er virðist fyrst goðorðum þeim, er Snorri Sturluson lét eftir sig. Skömmu síðar, eða um 1250, eru einstakir

höfðingjar knúnir til að fara á hans fund og afsala goðorðum sínum í hendur honum og þiggja þau síðan á ný að léni úr hans hendi. Allar eru frásagnir af þessu þó harla óljósar og er bersýnilega mjög tilviljanakennt frá hverju er skýrt. Ótvírætt er þó, að ~~enok~~ eitt

~~hefur hafað heitið konungi heflustu, jafnvel~~

áður en hann 1258 gaf ~~guzz~~ Gissuri Þorvalds-  
syni jarlsnafn og ~~setti~~ hann yfir alla  
~~landinaga fjórðung og Norðlendinaga fjórðung og allar~~  
~~fjórðunga landsins aðra en Austfirðinga-~~  
~~Þanga fjórð~~ ~~þannu~~  
fjórðung. Hlýtur hann þá að hafa talið sig

vera búinn að fá ~~einkarjar~~ heimildir ~~þx~~  
~~hárestu~~  
yfir þeim fjórðungum, sem hann ráðstafaði svo.

Með jarlstífu Gissurar hefst lokapátturinn. En einnig þá reynir Gissur í lengstu lög að vinda sér undan og það er fyrst eftir hingaðkomu Hallvarðar gullskós sumarið 1261, sem svo er hert að Gissuri, að hann telur sér ekki undankomu auðið.

Á Alþingi 1262 fær Gissur jarl þá, sem ~~mi~~ þar voru komnir, til að fallast á

at ~~bláskjöldur~~ ~~þannu~~  
flesti ~~þannu~~  
á Norðunlandi  
hæfðu jafnt at  
gjalda konungi  
skatt, þegar ~~þannu~~

konungsmál með því að biðja þá góðum orðum  
~~og~~ kalla það fjörráð við sig, ef þeir sam-  
 þykktu eigi. En þetta þing sóttu a.m.k. meðan  
 sáttmálinn var gerður einungis Norðlendingar  
 og Sunnlendingar vestan Þjórsár. Vestfirðingar  
 höfðu ætlað að ríða til þings undir forystu  
 Hrafns Oddssonar, en staðnæmdust í Borgar-  
 firði og höfðu þar mikinn liðsafnað. Áður  
 höfðu þeir haft samband við Austfirðinga  
 og Oddaverja um að þeir skyldu allir saman  
 sækja Alþing. Hvorugir hinna síðarnefndu  
 komu þegar á reyndi. ] Allt ] þetta atferli  
~~er~~ nú harla torskilið ~~og~~ en virðist gefa til  
 hafi kynna, að mjög/skort á trúnað milli hinna  
 innlendu höfðingja. Hallvarður hefur att þeim  
 saman og hrætt þá hvern með öðrum. Hann hefur  
 ekki viljað eiga undir því, að Gissur og  
 Hrafn hittust fyrr en hvor<sup>inn</sup> um sig varð bú<sup>inn</sup>  
~~te~~ að fá sína menn til að sverja Hákon  
 konungi hollustu. Niðurstaðan varð ~~þá~~ sú, að

fyrst sóru þeir, sem komnir voru til Alþingis, og síðan hinir, sem biðu vestan heiðar í Borgarfirði. Hafði Gissur þá riðið af Alþingi austur í Laugardal. Síðan sýnist Gissur hafa snúið aftur til þings og Hrafn einnig riðið þangað og þeir tekizt í hendur fyrir kirkjudyrum, að viðstöddum helztu höfðingjum úr liði beggja. Ári síðar <sup>sóru</sup> ~~gátu~~ Oddaverjar Noregskonungi <sup>holustu</sup> ~~okst~~ og árið þar á eftir gerðu Austfirðingar slíkt hið sama. Þar með höfðu allir Íslendingar gengið undir konung, en úrslitaákvörðunin var tekin með sattugeterðinni á Alþingi 1262. Fræðimenn greindu <sup>in</sup> ~~it~~ á um, hvort hún hafi fengið lögformlegt samþykki í lögréttu sem bindandi lög fyrir allt land, en svardagarnir sýna, að það eitt var a.m.k. ekki látið duga.

Þetta örstutta yfirlit gefur harla ófullkomna mynd af því, sem gerðist á þessum árum. En sannleikurinn er sá, að með því að lesa skýringar ~~hæ~~ beztu fræðimanna á

Sturlungu og öðrum samtímaheimildum verða menn litlu nær. Frásögnin er svo gloppótt og að því, er menn nú telja, á stundum svo vilhöll, að mjög erfitt er að finna óslitið orsakasamhengi. Þessvegna skýrir hver fræðimaður atburðarásina nokkuð með sínum hætti og les úr henni það, er honum sjálfum þykir sennilegast. Mér sýnist því eðlilegast til skýringar að <sup>skilja niður</sup> þessi heimild, sem með engu móti verður rengd, sjálf <sup>þá</sup> ~~en~~ sáttmálan <sup>þá</sup> frá 1262, og leiða af honum, hvað það er, sem Íslendingar þykjast vinna með gerð hans.

Lítum þess vegna ~~þess~~ á það, sem Íslendingar áskilja sér gegn <sup>því</sup> þeim heitorði, sem þeir gefa konungi. <sup>þá</sup> er þess að gæta, að þar sem rétt er um erfðir í Noregi, landaura ~~þá~~ og rétt íslenzkra manna í Noregi ~~þá~~ er vitnað til sammings, sem Íslendingar á sínum tíma gerðu við ~~Ólaf~~ Ólaf konung hinn helga. Ákvæði þess sammings

Sjálf er Sturlunga  
eitt merkasta rit.  
söfn, sem skrifað  
hefur verið á  
íslensku, en  
mikinn frótleika  
þarf til  
mála ~~ritis~~.  
Skilningur á  
öllum þessum  
atburðum, sem  
þess er sagt frá.

eiga að haldast að öðru leyti en því, að erfðaréttur Íslendinga í Noregi á að verða tryggari en áður og landaurar skulu upp gefast. Ekkert af þessu <sup>gat held</sup> ~~hafur~~ <sup>úrslita</sup>þýðingu 1262, en rétt hefur þótt að taka ákvæðin upp í sáttmálann, bæði vegna hins breytta réttarsambands, sem varð við konungstökuna og vegna þess að réttindi Íslendinga áttu að verða nokkru meiri en áður. Úrslitaskilyrðing <sup>af hlið Íslendinga</sup> eru hinsvegar þessi:

Konungur skal láta Íslendinga ná friði og íslenskum lögum.

Sex skip skulu ganga frá Noregi til Íslands tvö sumur hin næstu, en þaðan í frá sem konungi og hinum beztu bændum landsins þykir hentast landinu.

Konungur skal halda friði yfir Íslendingum, svo sem guð gefur honum framast afl til, og telja þó sumir ~~fræðimenn~~ fræðimenn, að þetta ákvæði taki einungis til veru Íslendinga í Noregi.

Jarlinn vilja Íslendingar yfir sér hafa meðan hann heldur trúnað<sup>u</sup> við konung en frið við þá.

Íslendingar og þeirra arfar skulu halda allan trúnað við konung meðan hann og hans arfar halda við Íslendinga þessa sáttargjörð, en lausir ef hún rýfst, að beztu manna yfirsýn.

Í þessum fimm liðum er í þremur berum orðum talað um trygging friðar og hið sama skilorð felst einnig/<sup>i</sup>hinum síðasta, sjálfu uppsagnarákvæði sammingsins. Það getur því ekki dulizt, að Íslendingar leggja megin-

áherzlu á, að konungur skuli láta þá ná friði. Það er meginefni sammingsins.

Þegar hér var komið, höfðu látlausar innanlandsdeildir staðið, oft með miklum liðssafnaði og svo lengi sem elztu menn mundu. Að vísu er það rétt, sem á hefur verið bent, að í þeim herhlaupum voru ekki drepnir ~~alla~~ alls nema nokkur hundruð manna. ~~XX~~

það er frá sjónar-  
mið: Íslendinga  
höfund - vísningurinn  
vit samninginn.

En í þeim hópi voru margir beztu manna þess-  
 arar kynslóðar, Allir áttu höfðingjar um sárt  
 að binda, höfðu misst nán skyldmenni og  
 staðið sjálfir í miklum mannaunum. Og al-  
 menningur varð að taka þátt í liðsafnaði,  
 átti á hættu dauða, meiðingar, fjárútlát og  
 hvers konar ofríki. Í landinu hafði ríkt  
 ógnaröld, slík, að allir féllust að lokum á  
 það, nauðugir viljugir, að konungs þyrfti  
 við til að láta þá ná friði. ~~þá~~ <sup>frótt</sup> skortur

X  
 var elski þessi  
 heudi,

á Innlandi ríkisvald~~x~~, er haldið gæti uppi  
 friðnum. <sup>ó</sup>rlent vald sótti í það ~~á~~ valda-  
 tímurúm, sem við öllum blasti.

Menn ~~þá~~ <sup>telja</sup> sér ekki nægja, að konungur  
 skuli láta þá ná friði, heldur setja þeir  
 berum orðum það skilorð, að jarlinn vilji  
 þeir~~a~~ hafa meðan hann haldi <sup>hinnar ríks konung</sup> frið við þá.  
 Orðalagið er tvírætt. Flestir ~~þá~~ fallast  
 að vísu nú á þá kenningu, að Gissur Þorvalds-  
 son hafi fengið fyrirmælið um jarlinn  
 settan í sáttmálann til að tryggja sína  
 eigin stöðu og ~~þá~~ <sup>þá</sup> nafn ~~þá~~ <sup>þá</sup> miðst



við hann einan. Óneitanlega kann orðalagið að benda til þess, að við einungis einn ákveðinn mann, jarlinn, sé átt, og jafnvel má lesa úr því nokkurra tortryggni í senn um trúnað jarlsins við konung og friðarvilja hans við landsmenn. Ekki sýnist mér þó einsett, að þarna sé átt við Gissur einan. Hitt er ótvírætt, hvílík áherzla er lögð á, að jarlinn haldi frið við landsmenn, og orðalagið má skilja í senn til trúnaðarx við konung og til frekari tryggingar friði, en fjarlægum konungur geti veitt, það er að segja til eflingar ríkisvalds innanlands. Gegn því þarf ekki að stríða, þótt enginn hafi tekið við jarlsdæmi eftir Gissur, því að óvíst er, að konungur hafi óskað að efla nokkurn íslenzkan höfðingja, eftir að hann hafði náð tangarhaldi á landinu, og ekki er sennilegt, að nokkur hinna innlendu höfðingja hafi unnt öðrum að verða ofjarl sinn.

sva, at jarlinn  
sé neður

Þá er ákvæðið, sem tengt er við rétt  
 íslenzkra manna í Noregi um, að konungur  
 skuli halda friði yfir Íslendingum, svo sem  
 guð gefi honum framast afl til, ekki síður  
 tvírætt. Sumir telja, að það eigi einungis  
 & við frið yfir íslenzkum mönnum í Noregi,  
 og mundi það þá benda til þess, að Íslendingar  
 vildu tryggja sig gegn því að þurfa að hlýta  
 afarkostum þar. En óneitanlega virðist ákvæðið  
 helzt til viðamikis og hátíðlegt til þess  
 einungis að ~~staðfesta~~ <sup>itvæða</sup> það, sem þegar felst  
 í fyrri hluta setningarinnar, staðfestingu á  
~~þess~~ fyrri réttarvernd Íslendinga í Noregi.  
 Ákvæðið er bersýnilega ~~beinlínis~~ tekið úr  
 bréfum konungs, sem fyrir hafa legið, og er  
 þá engan veginn ólíklega <sup>gat:ð</sup> til ~~tekið~~, að með  
 þessu hafi & konungur viljað ábyrgjast  
 Íslendingum frið bæði gegn hættum innanlands  
 og að utan, þ.e.a.s. heitið þeim landvörnum.  
 Tilvitnunin til þess afls, sem guð framast  
 gefi konungi, bendir ~~þess~~ <sup>stærðleg</sup> óneitanlega & í

Þessa átt. En á hvorn veginn, sem menn vilja skýra þetta, þá er hér enn eitt dæmi þess, hvílík<sup>a</sup> höfuðáherzlu menn leggja á að tryggja sér frið.

Svipuðu máli gegnir enn um það, að konungur skuli láta menn ná íslenskum lögum. Þarna er raunar einkum um að ræða takmörkun á rétti konungs. Í afskiptum sínum af íslenskum málum skal honum skylt að beita íslenskum lögum. Þeim getur hann ekki breytt nema í samræmi við hina íslensku stjórnskipun, svo sem hún var orðin eftir að vald goðanna var á komið í konungsmendur. En <sup>þessi</sup> þessum orðum ~~blenda og til þess, at íslensklara laga~~ ~~konunginn að fela skilríki þum, að~~ ~~skuli gætt betan en áður, konunginn á~~ ~~konungur láti af þeirri valdþóttingu, sem~~ ~~á láta menn ná þeim~~ ~~hann áður hafði viðhaft hér á landi og ekki~~ var í samræmi við íslensk lög. Menn viðurkenna að vísu konungdæmið, en skilja það til, að héðan í frá fari <sup>konungur</sup> ~~þá~~ að íslenskum lögum, en beiti ekki þeim aðferðum, sem <sup>hann</sup> ~~þá~~ hafði gert á meðan <sup>hann</sup> ~~þá~~ var að ryðjast til valda.

Þetta er einn  
viðskipti að þess  
öfritan - ástandi,  
sem viðskipti hefur  
og s. t. v. einnig  
þessum lögum  
og þessum lögum  
og þessum lögum.

Hér má og minna á, að það er naumast tilviljun, að strax og á reynir eftir sáttmálagæðina 1262 verða báðir biskupar íslenzkir á ný. Um þetta hefur verið samið, Íslendingar vildu tryggja sér að ná íslenzkum lögum og þar með firra sig ófriði jafnt af hálfu konungs og kœ kirkjuvalds sem annarra.

Annað höfuðatriði, <sup>ei þannig af hálfu</sup> ~~sem landsmenn vildu~~ <sup>Íslendinga</sup> tryggja sér, kom fram í þessum öðrum:

"Skulu sex skip ganga af Noregi til Íslands tvö sumur hin næstu, en þaðan í frá sem konungi og hinum beztu bændum landsins þykir hentast landinu."

Þarna lýsir sér það höfuðmeið, að Íslendingar gátu ekki lengur annazt nauðsynlegar siglingar til landsins. Þess vegna hafði konungur stundum, þegar honum þótti mikið við liggja, beitt farbanni, þ.e.a.s. bannað allar siglingar frá Noregi til Íslands. En jafnvel þótt ekki væri gripið til slíkra harðræða, hefur mönnum þótt sigling hingað

svo ótrygg, að æskilegt væri, að konungur ábyrgðist hana. Sumir telja, að tveggja ára tímabilið hafi verið ákveðið af hálfu konungs <sup>frá skyni</sup> ~~til þess~~ að knýja alla Íslendinga til að fallast á sáttmálann. Heldur en það þó ólíklegt, því þó að raunin yrði sú, að tvö ár liðu þangað til hinir síðustu játuðu konungi trúnað, þá var ekki hægt að sjá það fyrir ~~EX~~ 1262, og harla ósennilegt, að svo berri hótun væri beitt, þegar jafnlíklega horfði fyrir konungsmáli og með sáttargjörð þessari, ~~enda er ákveðið sett sem skilerð af hálfu Íslendinga en ekki konungs.~~

Ekki er um það að villast, að þörfin fyrir frið og siglingar til landsins er ákvörðunarástæða fyrir sáttmálagerðinni 1262, samkvæmt efni hennar og orðum. Hugsanlegt er, að hinir íslensku samningsaðilar gerix meira úr þessum þörfum en rök stóðu til og þá í því skyni að fegra sáttmálann í augum sjálfra sín og ~~það~~ annarra. Það haggar ~~því~~ ekki Írúskjalaásmíðjan Benediktsson & Borgarskjólaásmíðjan Reykjavík

Íslendingar ákvörðun sína. Þarna er vísað til þeirra ágalla á íslenzku Þjóðfélagi, sem aðilar töldu, að einir gætu réttlætt svo afdrifarika ákvörðun, sem þeir sjálfir vissu, að þeir voru að taka.

Hitt er annað mál, að úr veillum hins forna Þjóðveldis hefði eflaust mátt bæta á annan veg, og þá einkum með eflingu íslenzks ríkisvalds, sem í senn hefði nægt til að friða landið og tryggja siglingar til þess. En hyggindi Hákonar konungs birtust í því, að hann beitti valdi sínu yfir íslenzkum höfðingjum og norskum biskupum á Íslandi og áhrifum á verzlun og siglingar til að efla ~~þá~~ þá til valda, sem honum höfðu heitið trúnaði, en eyða völdum hinna, er hann ekki treysti. Til beinna<sup>N</sup> valdbeitingar norskra umboðsmanna konungs hér á landi ~~kom~~ kom ekki. Konungur lét sér nægja að halda þeim örfáu Íslendingum, sem hann vildi ekki að færu til

sem þeir voru  
hóttu og hvarfðu  
þeir höfðingja-  
skýfdir,

Íslands, kyrrum í Noregi og beitti a.m.k.

Íslendingum oftast/eða biskupum landsins fyrir sig, þegar hann þurfti stuðnings við til kvaðningar manna <sup>frá</sup> ~~í~~ Íslandi til Noregs.

Um eiginlega valdbeitingu konungs, sem neyddi Íslendinga til samningsgerðar, er þess vegna

ekki að ræða. ~~Estava mætti varpa fram~~

þeirri spurningu, hvort það <sup>hefi</sup> ~~er~~ einungis <sup>verit</sup> ~~er~~ tilviljun, að Hákon konungur fór herför vestur um haf til Bretlandseyja ~~á~~ norðanverðra

1263. En svo er að sjá sem sú herför hafi

verið undirbúin í skyndi og <sup>ætti þess vegna</sup> ~~er þetta ekki að~~ sjá, að undirbúningur hennar hafi <sup>þá</sup> miðast

við Ísland. Einhverjar bollalæggingar hafa

þó vafalaust áður átt sér stað um slíkt

stórræði og kynni ráðamenn á Íslandi ~~h~~ að

hafa verið látnir gruna, að þangað <sup>var</sup> ~~er~~ kynni

herför heitið, svipað og ráðgert hafði verið

að senda lið til Íslands 1220, þegar Snorri

fyrst fléktist í mál konungs og Skúla jarls.

Manni þess vegna  
þá : hafa

þá verit þá til að dróla, at hafa verit rítt gert á þessu

Ekkert verður þó á slíkum getgátum byggt.

Íslendingar tóku ákvörðun sína knúnir af sterkum rökum en ekki beygðir af hervaldi. Málin höfðu lengi þróast í þessa átt, en Hákon varð ekki konungur Íslands fyrr en með sáttmálanum og hollustueiðunum, er svarnir voru frá 1262-1264. Áherlzan, sem konungur lagði á að fá þá eiða, sýnir, að hann taldi sér þörf á þeim, og þangað til þeir voru unnir voru Íslendingar ekki skyldir til að sýna konungi hollustu eða gjalda honum ævinlegan skatt.

Það, sem Hákon konungur sóttist eftir og Íslendingar undirgengust, var að sverja Hákonni konungi og Magnúsi konungi syni hans land og þegna og ævinlegan skatt, með slíkri skipan, sem menn voru orðnir ásáttir og máldagabréf þar um vottar, eins og segir í sjálfum eiðnum. Er þó ljóst, að ekki einungis þessum tveim konungum, Hákonni og Magnúsi syni hans, er heitin hollusta, heldur einnig



þeirra örfum, samanber það, er segir í síðustu málsgrein sjálfs<sup>5</sup>lättmálans. Með þessum ~~ákvæðum~~ ákvæðum er konungur Noregs gerður að konungi Íslands og vafalaust ætlazt til, að konungdómurinn gangi í erfðir eftir sömu reglum og í Noregi.

Ákvæðin um vald konungs eru eigi að fullu ljós. Konungur tekur að sér að friða landið, en honum ber að gera það með þeim hætti, að landsmenn ná íslenskum lögum. Um hæð skattgjaldsins er berum orðum samið og verður því þess vegna ekki breytt nema með samkomulagi beggja aðila. En sama máli gegnir um löggjöfina, að henni má ekki breyta, nema samkvæmt reglum íslenzkrar stjórnskipunar. En deila má um, eins og fljótlega kom á daginn, hver þáttur konungs skyldi vera í löggjafarstarfi. Íslendingar héldu í upphafi og lengi vel fast við, að þar yrði atbeini k Alþingis til að koma og þáttur konungs væri svipaður og goðanna áður. Víst hefði

verið æskilegt, að hér hefði verið skýrar á kveðið, en hitt er ótvírætt, að Íslendingar hyggjast ekki samkvæmt þessum sáttmála innlimast Noregi eða gerast hluti hans, heldur einungis að ~~sanga~~ <sup>skuld binda</sup> til hollustu við Noregskonunga. Í sáttmálanum finnst ekki stafur fyrir því, að þeir verði undirgefnir öðrum Norðmönnum eða öðrum norskum stjórnvöldum.

Mestu máli skiptir þó, að í niðurlagi sáttmálans er berum orðum sagt:

"Skulum vér og vorir arfar halda allan trúnað við yður, meðan þér og yðir arfar halda við oss þessa sáttargjörð, en lausir, ef hún rýfst, að beztu manna yfirsýn."

Það er ekki lagt <sup>undir mat</sup> á ~~vald~~ <sup>eins</sup> konungs ~~eigs~~, hvort hann haldi sáttmálann og fari svo með vald sitt, sem vera ber samkvæmt honum.

Að vísu er sagt, að skattur skuli vera ævinlegur, en ~~á~~ fyrirvari kemur strax á eftir um slíka skipan, sem í sáttmálanum segir,

þ.e.a.s. uppsagnarákvæðið á jafnt við um skattinn sem önnur ákvæði. Því hefur verið haldið fram, að þarna væri einungis um að ræða einskonar uppreisnarrétt, sem þegar stundum áskildu sér gegn höfðingjum sínum á miðöldum. En sáttmálinn ber með sér, að tveir jafnrétt háir aðilar mælast við. Konungur fær hollustu landsmanna því aðeins, að hann undirgangist þau skilyrði, sem þeir setja, þ.á.m. þetta.

séu  
 Annað mál er hverjir/hinir beztu menn, sem um eiga að dæma? Um það segir ekkert. En þar sem Íslendingar setja skilorðið virðist eðlilegast, að það sé metið eftir íslenskum rétti og þá svipað og þar sem á undan er vitnað til hinna beztu bændu landsins, sem eiga, ásamt konungi að kveða á um fjölda skipaferða hingað. Á ~~þessu~~ þetta reyndi aldrei, ekki vegna þess, að sáttmálinn væri ekki rofinn af hálfu konungsvaldsins, heldur af því, að landsmenn vantaði kjark

~~aga~~ styrk til að rifta samningnum, svo sem  
 þeir höfðu rétt til. En þó varð ákvæðið engan  
 veginn þýðingarlaust. Það sannaði Íslendingum  
 fram á okkar daga, að forfeður okkar höfðu  
 ekki ofurselt þjóðina erlendu valdi skilyrðis-  
 laust, heldur með þeim hætti, að ef misfarið  
 væri með valdið ~~sati~~ <sup>laft:</sup> þjóðin <sup>nótt til að ta</sup> ~~endurheim~~ það.

hætti:

Þegar á allar aðstæður er litið, verður  
 að viðurkenna, að sáttmálinn 1262 var ekki  
 saminn af mönnum, sem vildu frelsi Íslands  
 feigt, þó að þeir hefðu sjálfir gefið upp  
~~í hili~~, heldur hugðust þeir búa svo um, að  
 sem minnstur skaði yrði af. Þeir gerðu það,  
 sem þeir fremst treystu sér til <sup>í þess skyni</sup> ~~sto~~ að  
 þjóðin yrði sem best búin í þeirri viður-  
 eign, er þeir sáu að framundan ~~hlýti að~~  
 verða. ~~var~~.



Í samþykkt þessari fölu  
A. v. v. v. v. v.

28

b)

m. a.

fyrst tóku upp ákvæði Gamla sáttmála en sögðu síðan:

"Nú fyrir þessa grein, að oss þykir þessi sáttmáli ei svo haldinn vera, sem játað var, fyrir sakir lagaleysi, ofsóknar og griðrofa, ómögulegar áreiðir og nóglegra fjárupptekta og manna, sem nú gert hefur verið um tíma í fyrr greindri sýslu Árnesi, og hér fyrir lögðum vér greindir Árnesingar almennilega samkomu á Áshildarmýri á Skeiðum eftir gömlum landsins vana, því viljum vér með engu móti þessar ~~átt~~ óvenjur lengur þola, hafa né undir ganga."

Þarna lýsti hinn forni frelsisandi þjóðarinnar sér í skeleggum orðum, en því miður var þess skammt að biða, að yfirþ þyrmdi svo sem varð með siðabótinni ~~há~~ hálfri öld síðar. Bréf frá 1541 sýna, að Jón biskup Arason og Ari lögmaður sonur hans töldu "svarinn sáttmála, sem vér og forfeður vorir hafa fyrir oss játað" vera undirstöðu réttarsambands Íslendinga og konungs. En þeir feðgar voru teknir af lífi sökum mótspyrnu sinnar við konungsvaldið. Eftir það þvarr kjarkur landsmanna mjög og verður þó að játa, að þegar löngu fyrr var framkvæmd

stjórnarhátta á Íslandi orðin <sup>öu</sup>önnur en ætluð var <sup>28 c)</sup>  
samkvæmt sáttmálanum frá 1262.

~~Þetta~~  
~~í minni minna o. l. annars dags~~  
 Þvo sem ég ~~þyr~~ gat um var að ýmsu vel  
 þúið um rétt Íslendinga í sáttmálanum frá  
 1262. Einkanlega ~~annars~~ <sup>helti</sup> að uppsagnarákvæðið  
~~neðan~~ getað orðið þjóðinni mikill styrkur í  
 viðureigninni við konungsvaldið á næstum  
 öldum, ef landsmenn hefðu sjálfir haft ein-  
 beittni og aðstöðu til að beita því. En til  
 þess var aldrei gripið, þrátt fyrir samnings-  
 rof konunga. Sennilegt er þó ~~[og raunar vafa-  
 leust]~~, að framan af a.m.k. hafi þeir  
 haft verulegt aðhald að því. En aðstaða  
 landsmanna veiktist smám saman og kjarkurinn  
 þvarr þar með. <sup>þessu vel</sup> Alltaf var þó öðru hvoru,  
 einkum við hýllingu nýs konungs vitnað til  
 hinna upphaflegu þk réttinda, er landsmenn  
 hefðu hlotið, þegar þeir sóru konungi í  
 fyrstu hollustu og ~~trúnað~~. <sup>í ákætu konungi skotti.</sup> Þar til vitnair  
 eru raunar stundum í ~~suðmjúkara og óljós-  
 ara lagi.~~ <sup>er</sup> eftir því sem viðnámspróttur

Gunnarsson  
 28-11-12



landsmanna rénaði, óx konungsvaldið <sup>og lét</sup> ~~þó~~ <sup>stíld</sup>  
~~einkum með og eftir sjáskiptin, Heggjafar-~~  
~~veld Alþingis~~ <sup>Lárus</sup> þó allt þangað til  
 einveldi var viðurkennt 1662.

Aðdragandi þeirra atburða var sá, að  
 í Danmörku var konungdæmi <sup>dönu</sup> ~~það~~ <sup>til</sup>  
 ekki arfgengt, heldur réðu aðalsmenn kjöri  
 konungs a.m.k. <sup>at</sup> <sup>til</sup> ~~formis~~. Rétt sinn notuðu  
 þeir til þess að knýja konung til ýmiss-  
 konar réttindaveizlna sér til handa, og  
 létu hann undirgangast svokallaða handfesting.  
 Hinn síðasti konungur, sem þessu varð að lúta,  
 var Friðrik hinn III, og þóttist hann sata  
 afarkostum. Þá var einveldi farið að tíðkast  
 í sumum löndum suður í álfu, og sat konungur  
 um færi til þess/senn að ná sér niðri á  
 hinum dönsku aðalsmönnum og taka sjálfum  
 sér einveldi ~~og~~ að erlendri fyrirmynd. Þetta  
 færi gafst honum eftir ófarir Dana í ófriði  
 við Svía. Fékk hann fyrst breytt Danmörku  
 í erfðaríki, seint á árinu 1660 og einveldi

viðurkennt hinn 14. janúar 1661. Síðan var einveldinu játað í Noregi hinn 7. ágúst sama ár.

Þó að Íslendingar teldu sig ekki eiga að ráða kjöri konungs, heldur skoðuðu Ísland erfðaríki, hafði það oftast tíðkæzt, að nýir konungar létu hylla sig hér á landi. Svo var einnig gert um Friðrik III á Alþingi 1649. Eftirtektarvert er, að á því sama þingi er þetta einnig bókað:

"Item óskar og biður öll lögréttan, að konungleg ma<sup>l</sup>stet vildi eftir gömlum ~~Íslendinga~~ Íslendingasáttmála, þegar sköttum var játað af landinu, skikka þeim íslenska sýslumenn, sem eru guðhræddir og sannsýnir og ástundunar-samir að framfylgja lögum og rétti og lands-ins gagni, en lögréttan afbiður útlenska sýslumenn hér ~~á~~ í landi."

Þarna er því enn 1649 vitnað til  
 Gamla sáttmála, <sup>þ. a. samkvæmt</sup> þar að þó ákvæðið um ís-  
 lenzka sýslumenn hafi ekki verið í hinum upp-

~~haflega sáttmála frá 1262, var því skjóttlega~~  
~~þætt inn í sáttmála, en síðar var gerður og~~  
~~sem ~~þetta~~ var~~  
 löngum ~~þessum~~ <sup>var</sup> ruglað saman við ~~þetta~~  
 fyrsta sáttmálanum frá 1262.

Rétt er at rekja  
 frá sögu stutt-  
 lega til samun-  
 brentar vit og  
 frekari skilnings  
 á því, sem gerðist  
 1662.

Hyllingin 1649 fór fram með mikilli við-  
 höfn. Höfuðsmaðurinn, Hinrik Bjelke, mikils-  
 háttar maður, norskrar <sup>hann</sup> ættar, ~~er~~ hingað 1649  
 ,eins og í Fitja-annál segir,  
~~hann~~ með tvö herskip og lét flytja þrjú kopar-  
 feltstykki með mikilli fyrirhöfn upp á Alþing  
 - vó hvert fyrir sig fjórar vættir - og setja  
 þau á syðri hólmann í Öxará móts við hirðs-  
 stjórabúðina, sem í þá daga stóð í sunnan-  
 verðum stóra hólmanum; hann lét og þar  
 reisa upp stór<sup>u</sup> búð af trjám með stöfum, bitum  
 og sperrum og yfirtjalda með vaðmálum." Eið-  
 ana unnu menn með knéfalli. Og strax sem eið-  
 arnir voru aflagðir lét höfuðsmaður<sup>inn</sup> skjóta  
 þrisvar af fyrrnefndum stykkjum og aftur að  
 þinglausnum. Hélt hann veglega veizlu í  
 þeirri stóru búð öllum fyrirmönnum landsins,  
 andlegum og veraldlegum, og öllum þeim, sem

svarið höfðu. Sú veizla stóð allt fram á nótt með hæversklegri hegðun; var ákaft veitt og drukknar skálir, fyrst konungsins, drottningarinnar, prinsins, Danmerkur ríkisráðs og fleiri aðrar; var ætíð skotið þrisvar af stykkjunum við hverja skál, svo Jörgen byssuskytta sagðist hafa skotið það sinn yfir <sup>sjöku</sup> skot. Þótti Íslenskum slíkt nýtt að heyra á Alþingi. Feldtstykkinn voru strax flutt suður aftur til Bessastaða."

Með konungsbréfi 24. marz 1662 var biskupum báðum og lögmönnum, öllum sýslumönnum, 12 prestum<sup>m</sup> og próföstum til Skálholts og 6 prestum<sup>m</sup> og próföstum úr Hólabiskupsdæmi, tveimur lögréttumönnum og tveimur bændum úr hverri sýslu boðið að sækja Alþingi það ár, til að vinna konungi erfðahyllingareiða og heyra vilja konungs um fleiri efni. Þangað var <sup>laust</sup> ~~jafröngum~~ boðið að koma til þings <sup>eftir sömu reglu</sup> og gert hafði verið við konungshyllinguna 1649. Í kongangsbréfinu 1662 hermir ~~frá því~~, að



helgaði síðan þing, ekki á Bessastöðum, heldur í Kópavogi. Unnu menn fyrst erfða-  
hyllingareið og voru síðan fengnir til þess að skrifa undir einveldisskuldbindinguna.

Arni Magnússon ~~segir svo~~ frá eftir <sup>frá</sup> sögn <sup>reina</sup> Björns Stefánssonar á Snæfuglsstöðum, er var einn af þeim, sem sóru í Kópavogi, <sup>og segir:</sup>

"Þegar arfhyllingareiðarnir voru teknir á Íslandi á Kópavogi, voru þar soldátar (ég veit ei hve margir) með gever, <sup>í</sup> ~~Rók~~ <sup>í</sup> Mag. Brynjólfur, [þ.e. við biskup Sveinsson,] í fyrstu nokkuð að tala ~~um~~ Bielke um, að Íslenzkir vildu ei~~x~~ gjarnan svo sleppa frá sér öllum privilegiis (þ.e. réttindum) í annarra hendur, hvað til Bielke ei öðru svaraði en benti honum til þeirra, er krintzen (þ.e. hringinn) gerðu (soldátanna), og spurði, hvort hann <sup>sai</sup> ~~ei~~ þessa. Svo stakk í stúf um tergeversation ~~um~~ (mótstöðu) og gekk hann og aðrir liðugir til þess, er ver~~x~~a átti.

Á Kópavogi, þá arfhyllingareiðarnir

Samtíma heimildir um löpsvaga fund um hundrað ántan og lýsa dæmi mótspyrnu af hálfu Íslendinga en ~~settu~~ all-mörgum áratugum síðan ritan



veizla; stóð þá langt fram á nótt með trómetum, fiólum og bumbum og skotum af feldtstykkjum ~~með~~ 3 í senn, og þar til með skotum svarað af konungssins skipi, sem lá á Seðlunni. Þá geingu racherter og fýrverk af um nóttina." Í Vallholts-annál segir að veizla hafi verið

þak haldin "með þrjáli miklu og fallbyssu-skotum. Var þann dag heið með sólskini."

En hvað var það þá, sem Íslendingar undirgengust á Kópavogsfundi?

Þeir "staðfesta og styrkja" konungi "sem einum fullkomnum einvaldsstjórnara og arfaherra hans arfsrétt til Íslands og þess undirliggjandi insuler og eyja."

Í öðru lagi skrifa þeir:

"Hér með afleggjum vér fyrir oss og vora erfingja og eftirkomendur allt það, sem í fyrri vorum fríheitum, landslögum, Recess og Ordinanzíu kann ~~þá~~ finnast að stríða í mót ~~Ma~~jestatis rétti ellegar maklega má þýðast vera í mót ~~Ma~~jestatis réttri einvalds-

Í þessum samtíma  
heimilum er skili  
mítt sína orti  
á þessum Íslendinga  
á Kópavogsfundi er  
þessum manni meira  
geft ír víska-  
lið þá er um.



~~gefið~~ veitt og ~~gefið~~ og landsmenn undir  
 svarist "og það í svo miklu sem ei er á móti  
 jure majestatis", þ.e. rétti hátignarinnar,  
 enda hyggja ~~kærikæm~~ leikmenn þetta ekki rekast  
 á. Niðurstaðan varð sú, að lítil breyting  
 varð á stjórnhöfum landsins á meðan Henriks  
 Bjelke naut við, en eftir það varð skjótlega  
 önnur skipun gerð á stjórnvaldinu, og um 1700  
 var alveg hætt að leggja lagaboð fyrir Alþingi  
 Einveldið hafði að fullu og öllu náð tök-  
 um á fjóttíu félaginu.

língu niðri

Á meðan einveldinu stóð ~~urda~~ <sup>língu</sup> þau  
 réttindi, sem Íslendingar áskildu sér 1262  
 gegn konungi, því að nú fékk hann allt <sup>ríkis-</sup>vald  
 í sínar hendur, og ~~voru þar með gerðir þjó-~~  
<sup>ar</sup>  
~~ingarlauð/verur allar hömlar á því valdi~~  
<sup>sem</sup>  
~~he meðan hann einn hafði rétt til að boita~~  
~~þess~~. En þess ber að gæta, að Íslendingar af-  
 söluðu réttindum sínum hvorki í hendur danska  
 ríkinu né dönsku þjóðinni, heldur einungis

Skoðun Jóns Sigurðssonar kemur glögg~~tt~~ fram í ritger~~t~~ hans, þegar hann 1855 svaraði danska prófessornum J.E. Larsen og segir:

"Það liggur í augum uppi, að Íslendingar hafa svarið arfhyllingareiðinn einmitt í því skyni, að sjá borgið lögum og landsréttindum þeim, er enn voru við lýði, en vinna aptur hitt, er tapað var. Nefndarmenn hafa því ritað undir einveldisskrána, annaðhvort án lögheimildar ~~■~~ til þessa, og þá er undirskriptin ónýtt, eða af því þeir hafa reidt sig á heitorö konungs síns, og loforö fulltrúa hans, er var al-kunnur maður og áreiðanlegur, og hafa þeir treyst því, að undir einveldi konungs mundi þeirra forni sáttmáli, lög og landsfrelsi, mál og þjóðerni, og sérhvað anna~~r~~, það er þjóðlegt var og íslenzkt, vera hvað óhultast.

En gjörum enn framar ráð fyrir í svip, að öll þessi skrá sé lögmæt, og enginn löggalli verði á henni fundinn, hvorki að efni né ytra sniði. Þá verður svo mál með vexti: Danmörk, Noregur og Ísland sverja konungi samhljóða eið, og afsala honum einveldi hvert

um sig. Þau standa því öll þrjú jafnt að við konúng, en ~~xx~~ samband þeirra hvers við annað stendur allt að einu óraskað. Slitni nú sambandið við konúng, eða breytist það, t.d. ef konúngur afsalar sér einveldi, þá raskast eigi fyrir það jafnrétti landanna, né heldur tapar eitt þeirra rétti sínum fyrir hinum, heldur hverfur allt í sama horfið og áður var, eða hlutaðeigendur verða að gjöra nýjan samning.

Því ~~gætt~~ get eg ekki séð, að á sé komið að lögum nýtt samband milli krúnunnar og Íslands, né millum Noregs eður Danmerkur og Íslands, við hyllíngarskrána frá 1662, eða konúngalögin, sem byggð eru á henni og hinum öðrum samkynja skráum ~~frá~~ Danmörku og ~~Noregi~~ Noregi. Eg er því samdóma hinni íslenzku nefnd, að ekki sé nóg að fara að eins og stjórnin gjörði 1851, og leita að hinni síðustu lagastoð fyrir sambandi Íslands og Danmerkur í konúngalögunum eða hyllíngarskjalinu 1662, heldur verði hennar að leita í vorum forna sáttmála við Noreg, og ~~í þessu efni sýnist mér himn virðulegi höfundur samsinna nefndinni að nokkru leyti.~~

konungi. Þess vegna var það, að er konungur  
 afsalaði sér einveldi tæpum 200 árum síðar,  
<sup>þ.e.</sup>  
~~1848~~ 1848, þá héldu Íslendingar því fram  
 undir forystu Jóns Sigurðssonar, að á sama  
 hátt og konungur afsalaði sér einveldi yfir  
 dönsku þjóðinni í hendur henni sjálfri, þá  
<sup>set:</sup>  
~~hætti~~ hann ~~af~~ afsala einveldinu yfir  
<sup>eiðan</sup>  
 hinnu íslensku í hennar hendur. Íslendingar  
 vildu þess vegna ekki viðurkenna rétt grund-  
 vallarlagagæðings Dana, til þess að kveða á  
 um rétt Íslands. Þeir töldu, að sambærilegt  
 þing, þjóðfundur á Íslandi, væri <sup>um</sup> eitt ~~þ~~ þar  
 um að gera það. Með þessari skoðun fengu þeir  
 nokkra stoð í konungsbréfi 23. september 1848  
 og má þó e.t.v. segja, að þeir hafi lagt meira  
 inn í heitorð dönsku stjórnarinnar en orðalag  
 bréfsins gefi tilefni til. Þar er heitið, að  
 ekki skuli kveðið á um grundvallarákvæði um  
 stjórnarstöðu þessa landshluta í ríkinu fyrr  
 en Íslendingar hafi fengið að láta uppi álit  
 sitt um þau á fundi í landinu sjálfu. Sú sam-

Gunnarsoni af  
 39 a og b.

koma, sem þarna var gefið fyrirheit um, Þjóðfundurinn, var ekki haldinn fyrr en 1851. Saga hans er alkunn og skal ekki rakin hér. En næstu áratugi varð það eitt mesta deilumál Dana og Íslendinga, að Íslendingar héldu því fram, að þriggjað hafi verið við þá loforðinu um að láta uppi álit sitt á þjóðfundi, og raunar dygði ekki það eitt, að slíkur fundur hefði rétt ~~á~~ *tal at láta* uppi álit sitt eða skoðun, heldur bæri honum í íslenskum málum tilsvarendi vald og grundvallarlagapingið eða <sup>danaki</sup> þjóðfundurinn ~~með~~ *ha*ðfi á sínum tíma í Danmörku.

Undirstaða þessara kenninga var gildi Gamla sáttmála. Íslendingar héldu því fram, að ~~það~~ <sup>á líki hans</sup> hefði ~~hætt~~ <sup>svakunn</sup> að nýju með afsali konungs á einveldi sínu. Með þessu var þýðing og gildi Gamla sáttmála frá upphafi orðið lifandi deiluefni í stjórn málaþrætu Dana og Íslendinga. Ekki aðeins hinir ólarðu stjórn málamenn Dana, heldur fremstu fræði-

á okkar lögum  
einum Guud  
berlin -

og á okkar  
lögum Jóns  
Þorbjörnssonar  
og Einarssonar  
Arnóssonar

menn þeirra í þessum efnum } gerðu sem minnst  
úr réttindum Íslendinga samkvæmt Gamla  
sáttmála og gildi hans síðar. Undir forystu  
Jóns Sigurðssonar } mikluðu Íslendingar aftur  
á móti sem mest þýðingu sáttmálans, bæði  
um réttindi þjóðarinnar samkvæmt honum í  
upphafi og í sögu landsins æ síðan. Danir  
héldu því fram, að Ísland ~~er~~ hefði þegar orðið  
skattland eða hjálenda Noregs, en Íslendingar  
töldu, að samkvæmt sáttmálanum hefðu einungis  
verið um persónusamband milli Íslands og  
Noregs að ræða.

Báðir vitnuðu í ~~erlendum~~ erlenda fræðimenn sér til stuðnings. Vafasamt er hversu margir þeirra hafa í raun og veru kynnt sér málið til hlýtar. Fáir eða engir gerðu það betur en Konráð Maurer, vinur og stuðningsmaður Jóns Sigurðssonar, sem yfirleitt studdi málstað Íslendinga í þessari deilu, þó <sup>en</sup> þó nokkuð ~~er~~ vitnað til umsagna hans á víxl. Einn fræðimaður sænskur,

Ragnar Lundborg, sem lifði fram yfir seinustu heimsstyrjöld og var mikill vinur Bjarna heitins frá Vogu, ritaði <sup>m. a.</sup> mikið um þessi efni og var oft vitnað til rita hans af ~~fr~~ fremstu fræðimönnum Þjóðverja á okkar dögum. Lundborg gekk svo langt, að hann hélt því fram, að eftir hugsanlegt brottfall sambands laganna, sem óneitanlega voru nýr og fullgildur ~~xxxx~~ samningur milli Danmerkur og Íslands, mundi tilvist konungdæmis á Íslandi vera háð reglum Gamla sáttmála.

Hvað sem um gildi sáttmálans frá 1262 má að öðru leyti segja, sýnist í meira lagi hæpið að gera svo mikið úr því. Er og viðbúið, að þeir vísindamenn, sem kanna þessi efni héðan í frá, eftir að deilan við Dani er úr sögunni og því lengur sem líður frá fullveldisviðurkenningunni 1918 og endurreisn lýðveldisins 1944, líti þessi efni öðrum augum en fyrirrennarar þeirra. ~~Hjá þeim gætti þess á báða bóga, að þeir voru að sýja sakja mál~~

er eingöngu vísindalegs eðlis, og að ekki dugir að líta á það gegnum sjónargler, lituð af deilum nútímans. ~~Þetta veit ég að hinir "bestu menn" og "vitrustu" beggja megin hafs muni skilja, og legg jeg öruggar "undir þeirra ifirsiu" það, sem jeg hef lagt til þessa máls.~~

Fátt sýnir betur þá gerbreytingu á hugsunarhætti, sem orðinn er á hálfri öld en það, að svo ágatur Íslendingur sem Björn M. Olsen, merkasti vísindamaður héraendis í norrænum fræðum um sína daga, skuli, svo sem hann gerir í þessum orðum leggja Ísland og Danmörku að jöfnu, annað sem "föðurland" sitt en hitt sem sitt "móðurland". ~~Því fór þarri, að margir hinna bestu menn gætu þá hugsað sér Ísland sem alveg sjálfstætt, fullvalda ríki, óháð Danmörku.~~ Aminning Björns um, að ekki dygði að líta deiluna um upphaf konungvalds og þar með gildi Gamla sáttmála gegnum sjónargler, lituð af deilum nútímans,



heldur skoða það ~~gægnum~~ einungis vísindalegs  
eðlis, var að sjálfsögðu rétt frá sjónarmiði  
vísindamannsins! ↑

En sannast bezt að segja, þá voru menn  
ekki eingöngu að ~~leita~~ <sup>leita</sup> vísindalegra sanninda  
um meira en sex hundruð ára gamla atburði,  
heldur voru þeir að leita vopna í sjálfstæðis-  
baráttu lítillar þjóðar, sem enn vantreysti  
sjálfri sér og hinir erlendu valdamenn  
hvorki töldu hafa rétt né getu til sjálfstæðis.  
Í þeim efnum hafði minningin um sáttmálann  
1262 og kenningin um gildi hans ómetanlega  
þýðingu. Sjálfir sannfærðust Íslendingar um,  
að hvað sem aldagamalli venju liði, - sem  
raunar einnig getur haft mikla réttarþýðingu,  
- þá hefði þjóðin aldrei af frjálsum vilja  
afsalað sér úrstítarétti um eigin mál og að  
svo miklu leyti, sem ~~hann~~ <sup>á réttur</sup> á einveldistímunum  
hefði komist í hendur konungi, væri hann við  
afsal einveldisins aftur kominn í hennar

~~hondur~~  
hondur.

Og þó að Danir sannfærðust ekki af

lögfræðirökum eða réttarkröfum Íslendinga, þá þreyttust þeir á þeim.

Auðvitað voru það aðrar ástæður, sem réðu úrslitum. <sup>þu skiru</sup> Vaxandi vilji og geta íslensku þjóðarinnar til sjálfstæðis og vaxandi skilningur Dana á að Íslendingar væru þrátt fyrir fámennið <sup>unlakomaleysi</sup> og ~~þrátt~~ í raun og veru sérstök þjóð, ~~sem best fari á að réði þessari ástæðu~~ <sup>sem best fari á að réði sjálf sínum málum</sup>, ásamt ytri aðstæðum, sem í báðum heimsstyrjöldunum leiddu til þess að greiða fyrir friðsamlegum skilnaði þjóðanna, höfðu að lokum meiri þýðingu en allar okkar réttarkröfur. En úr gildi þeirra skulum við þó ekki gera lítið.

~~Við meymur enn með þakklæti minnaet þess, að forfeður okkar bjuggu í á uppgjafirinnar stund 1262 svo um, að stíð síðan var með góðri samvizku hagt að vitna til áskilnaðar þeirra gegn konungsveldinu.~~

Við getum aldrei minnst mannanna frá 1262 með þakklæti en við skulum viðurkenna, að þeir lögðu í hæ-  
 hendur komandi kynslóða einu vopnin, sem þeir og  
 þær höfðu yfir að ráða í viðureign við margfalt  
 öflugri valdhafa. Jafnvel á hinum heiðríka sumar-  
 degi 28. júlí 1662 minntust menn enn þess réttar,  
 sem forfeðurnir höfðu áskilið þeim. Vegna þess,  
 að þeim rétti var þá afsalað til erlends konungs  
 varð hinn <sup>heit:</sup> bjartasti sólskinsdagur að einum dimmasta  
 degi í sögu þjóðarinnar, ~~sem~~ <sup>gegnatelt þvi, sem</sup> regndagurinn  
 17. júní 1944 er einn sá, sem bjartast er yfir, af  
 því að þá endurheimti þjóðin til fulls frelsi sitt.  
 Við vitum ekki hvernig viðraði á Þingvöllum 1262  
 þegar Íslendingar sóru Hákonni konungi land og  
 þegna, en við vitum, að <sup>frá</sup> því og til 17. júní  
 1944 gengu margir daprir og dimmir dagar yfir  
 þetta land. Við <sup>viljum</sup> engan ~~ásk~~ ásaka fyrir það, ~~sem~~  
 sem fyrir löngu er liðið, heldur skulum við gæta  
 þess, að aldrei aftur skapist hér á landi það ástand,  
 sem neyð <sup>geti nokkur</sup> ~~gæta~~ <sup>til</sup> ~~þess~~ <sup>þess</sup> Íslendinga að feta í fót-  
 sporð, sem mörkuð voru á Þingvöllum 1262 og í  
 Kópavogi 1662.

því að vinnulega er framt rétt, sem Tómas  
 sagði: "vinnu þu gæta þess: að 'Aðskildum' er:  
 " - gætt þess að engin orð dæmi til leiðs þess þess  
 er þessi og rétti: vinnu þess ástandu þess og af orð  
 aðskildum.

Ath ugglisvert er <sup>at</sup> ~~þess vegna~~ er, nam síðan vort sardi  
kanna Danu: Slika, er: hinna: ítarlega dolatans rit. 43.  
geft sínu ~~þess~~ at ötu: S. lands, nam hint: st 1937 á franska,  
nam nam ~~þess~~ at ötu: S. lands, nam hint: st 1937 á franska,  
og verja. Þessi, danokinn framtíðin er, þó at hann  
þendi á, at ríttan veris er helgðti og á  
hala sína fríðingna.

~~Björn M. Ólsson tók 1909 svo til orða:~~

"Í ritgjörðum mínum um upphafi konungs-

valds, þessari og hinna firri, hef ég orðið  
að vega á tvær hendur, bæði gegn íslenskum og  
dönskum öfgum. Það er varla þvon, að slíku  
sje vel tekið af þeim, sem með öfgarnar fara.  
Einn af postulum öfganna, landi minn, hefur  
sagt um mig út úr þessu, að jeg "atti ekki  
skilið að eiga neitt föðurland". Og nú  
bíst ég við, að bræður mínir við Eirar-sund  
kunni að segja að jeg eigi ekki skilið að  
eiga neitt "móðurland". Slíkt tek ég mjer  
ekki nærri. Jeg er mjer þess meðvitandi, að  
jeg hef haft einlægán vilja á að leita sann-  
leikans í þessu efni og líta hvorki til hægri  
nje vinstri, og jeg er sannfærður um að sann-  
leikurinn liggur einhvers staðar miðja vegu  
millá öfganna. Bæði Íslendingar og Danir ættu  
að geta sjeð, að það mál, sem hjer ræðir um,

Af íslenskum framtí-  
mönnum hefur Björn  
M. Ólsson sennilega skrifað  
af mestri skynþykki  
og blutleysi um  
Samla ríttmála og  
taldi hann þess  
í ritgjörðum sínum, ~~þess~~ <sup>þess</sup> ~~þess~~  
hint: 1909, at öfga  
Samla ríttmáli sí-  
"er: dag hinna  
eini löglegi gæmdu  
völlum undir ríttm-  
samlaði vana rit  
Danmörk:  
"J loka þessu rítt-  
na tók Björn  
svo til orða:

Þessi þjóð, sem um aldamótin 1100 er talin hafa nálgast 80 þúsundir manna, var eigi nema 50 þúsundir manna á fyrri hluta 19. aldar, og einmitt ári áður en fyrsta hefti Fjölnis kom út í fyrra sinn, eða 1834, kom út í Kaupmannahöfn bók á dönsku eftir einn fremsta valdamann landsins og ágætan Íslending, amtmanninn í Vestur-antínu, sem fjallaði um fólksfjölda á Íslandi og fjárhagsástæður þess. Í riti þessu varpar hinn fjölfróði höfundur m.a. fram þeirri spurningu, hvort Ísland sé fært um að fæða af sjálfsdáðum þann fólksfjölda, sem þá sé í landinu, og hvort menn eigi, ef svo sé, að óska, að hann fari vaxandi, þ.e. fram úr liðlega 54 þúsundum manns.

Höfundurinn telur að vísu, að Ísland sé fært um að ala þenna fólksfjölda, en honum þykir ekki æskilegt, að fólksfjöldinn vaxi og leiðir hann rök til þess af því, hvernig bjargræðisvegum sé háttað á Íslandi og hvað þeir séu stopulir. <sup>X</sup> Um fiskveiðarnar segir hann ~~þar~~, að þar sé ágóðinn svo ~~stórk~~, að ekki sé á hann að ætla og aldrei ~~træk~~ auðgi þar nema einstaka menn, sem hafi vit og efni á að fylgja þeim fram, þar á ofan fari svo margir í sjóinn, sem hafi þessa atvinnu, aðrir langtum fleiri verði letingjar og óreglumenn, og töluvert fiskifang geti ekki haldið við, nema góð verzlun og bærileg jarðyrkja séu því til aðstoðar. *þ.e. at saman þunfi at fara fiskveiðum, laudhinnat*

Hið síðasttalda í þessum rökstuðningi er vissulega rétt. Hinar ástæðurnar finnst okkur aftur á móti ~~alla~~ vera nokkuð hæpnar, og er ~~þar~~ sannast best að segja, að ekki þarf að fara 100 ár aftur í tímann, til þess að finna þann hugsunarhátt, sem þar kemur fram. En það var einmitt gegn þessum hugsunarhætti, hvort sem hann einungis er gamall eða að einhverju leyti einnig nýr, sem tímatitið Fjölnir hóf raust sína. ~~Þog er rétt að geta þess, að það sem ég hefi sagt um bók amtmannsins er tilfært eftir Fjölni.~~

Að Fjölni stóðu engir valdamenn, heldur einn nýlega útskrifaður guðfræðingur og þrír lagastúdentar, sem allir höfðu árum saman dvalið <sup>\*</sup> fjærri fósturjarðar sinnar ströndum.

*semt. blaet*

Samuel Þótt

~~Þetta~~ þótt ég eigi ætt mína um marga liðu til eyja-  
skeggja og þar með sjómanna að rekja, þá hefi ég eigi átt  
í miklum sjóferðum eða öðrum slíkum harðræðum um dagana.

Hlutskipti mitt hefir þvert á móti lengst af verið  
það að sitja yfir bókum, við lestur eða skriftir og önnur  
svipuð störf. Verður því að virða mér það til vorkunnar,  
þótt ég, í þeim fáu orðum, er ég segi hér í kvöld, fari eigi  
að lýsa lífi og kjörum sjómanna, erfiðleikum þeirra og að-  
búnaði öllum, hetjulund þeirra og fórnunum. Alt þetta þekkið  
þið, áheyrendur mínir, flestir miklu betur en ég, og þurfið  
hvorki að halda á lofi mínu né lasti. Í þess stað ætla ég  
að ræða um efni, sem mér er kunnugra, bregða fyrir <sup>nið</sup> bóklestr-  
inum og minnst á bók eina, sem ég hefi nýlega lesið, og  
fara nokkrum orðum um lærdóma þá, sem ég hygg, að af henni  
megi draga.

Um bókaútgáfu hér á landi er svipað og um nýbyggingan-  
sjóði fiskiflotans, að sumum valdamiklum mönnum hefir þótt  
fullnóg af hvorutveggja. Ekki eru mörg ár síðan, að einn  
æðsti maður þjóðarinnar taldi það, á hátíðlegri stund, einna  
ískyggilegast í fari okkar Íslendinga, hve mikið kæmi hér út  
af bókum. Sennilegast mundi honum ekki lítast betur á nú,  
því að ekki hefir einungis verið haldið áfram útgáfu nýrra  
bóka, heldur er einnig farið að gefa út gömul tímarit að nýju.  
Og það er einmitt hið nýútkomna hefti hins meira en hundrað  
ára gamla tímarits Fjölnis, sem ég ætla að fara um nokkrum  
orðum.

Þegar rit þetta kom fyrst út fyrir 108 árum hafði  
landið verið byggt <sup>á 9/2 öld</sup> ~~á 9/2 öld~~. Lengst af hafði nær eini  
atvinnuvegur landsmanna verið landbúnaður. Í upphafi önnuðu <sup>st</sup>  
landsmenn að vísu <sup>nið</sup> siglingar sínar og verzlun. <sup>á mestu listi</sup> En smám saman  
lagðist þetta niður, svo að segja má, að í upphafi níttjánd-  
aldar hafi þjóðin um aldarásir ~~siglingu~~ verið bændu- eða  
búnaðarþjóð, sem sótti ekki ~~sjóinn~~ nema ~~til fiskifanga~~  
~~grænmetjum og þá~~ ~~í húsavörk~~ ~~á opnum~~  
rótum bátum.

L. Þótt og Þótt

Gleimi um á bls. 2.

segir hann

Segir hann síðan orðrétt: " Þegar á alt þetta er litið, ásamt á það, hve Ísland einkánlega er ákaflega langt frá Dammörku, svo að öll hjálp getur þessvegna orðið ómöguleg, þegar mest þarf á henni að halda, þá sýnist mér það mjög efasamt, hvort Íslandi er gagnað með verulega meiri fólksfjölda en nú er þar, hversu æskilegt, sem manni við fyrstu sýn kann að virðast það". En um einstaka atvinnuvegi segir hann, að landbúnaður hljóti að vera undirstaða jafnrar velmegunar og fólksfjölda í landinu, en sé þó ærið stopull. Iðnaður og sjálfstæð verzlun sé ekki til á Íslandi og muni naumast nokkru sinni verða til.

" Óskandi væri Íslendingar færu að sjá, að það er aamt líf og veselt, að sitja sinn í hverju horni, og hugsa um ekkert nema sjálfan sig, og slíta svo sundur félag sitt, og skifta sundur afli sínu í svo marga parta sem orðið getur í stað þess að halda saman og draga allir einn taum, og hugsa fyrst og fremst um heiður og velgengni landsins, sem öllum góðum Íslendingum ætti þó að vera í fyrriumi."



hvergi á sjá, að þeir séu minni menn en hásetar á skipum annara þjóða. Getum við ~~þess~~ sagt, að skrautbúin skip fyrir landi fljóti með síðasta lið, ferandi varninginn heim.

L mi sennilega met  
meiri samni en  
um fönnölebra  
va

Á síðustu tveim mannsöldrum hafa landsmenn tekið í eigin hendur fiskveiðar sínar, siglingar, verzlun og komu sér upp <sup>all venulegum</sup> iðnaði. Á fáum áratugum reistu menn sér fjölda álitlegra kaupstaða, þar sem fólk ið stundaði fiskveiðar, siglingar, verzlun og iðnað, <sup>þess</sup> þeim árangri, að Íslendingar, sem eigi voru fleiri 1874, þegar fyrst var losað um hina erlendu ánauð, er þeir höfðu um aldir verið í, en þeir voru 7 öldum fyrr, hefir síðan fjölgað úr 70 þúsundum í 125 þúsundi.

Sjávarhéraðin þ.e. kaupstaðir og kaupþún hafa síðustu áratuginu tekið við þeim, sem hungri og Ameríka hirtu áður.

Íslenzku sveitapiltarnir, sem 1835 fóru að gefa út fjölni, sáu sannarlega hvers Íslands þarfnaðist mest.

En þó að í <sup>þann</sup> fjölni stangi, að það sem Íslandi mest á ríði, se fiskifangið og hin íslenzka kaupverzlun, þá er þar sannarlega drepið á ýmislegt fleira, sem eigi á síður við nú en þá.

L fullur gildi en  
er ummáli

Ýmislegt, sem eigi má án vera, ef við eigum ekki að glata því, sem þegar er fengið. Út í það má ég þó ekki fara í kvöld.

Ég held <sup>samt</sup> þó, að ég verði að lúka orðum mínum með ummælum Jónasar Hallgrímssonar, þeim, sem hann endar þá grein, sem hann sennilega einna hefir ritað um stjórn má, um sjfina. Því að ég veit eigi annan boðskap, sem þjócin nu frekar þurfi að læra, en þann er hann segir:

skilidit

landi

" Þá riðu hetjur um héruð, og skrautbúin skip fyrir, ~~landi~~ flutu með fríðasta lið, ferandi varninginn heim".



Fjölsmenn sáu eigi drauma sína rætast. Hin dauða hönd danska valdsins hvíldi enn um áratugi á landinu. Fólkinu fjölgaði að vísu nokkuð í sémilegri árferði. En strax og harðnaði í ári virtist landinu ofvaxið að bera hina auknu fólkamergð.

Um 1880 voru Íslendingar eins og á 11. öld aftur orðnir liðlega 70 þúsundir. Þá komu harðindi og fólkið flosnaði upp. Sem betur fór, varð það samt ekki hungurmorða eins og einni öld áður, heldur gat það bjargað lífinu með því að flýja til Ameríku. En þá fækkaði fólkinu á einum áratug um nær 1500. Öll eðlileg fjölgun og meira en það hvarf til annarar heimsálfu.

Það var fyrst þegar áhrifin af auknu stjórnfrelsi fóru að koma í ljós að birti um framtíð íslensku þjóðarinnar. Þegar landsmenn fóru sjálfir að ráða málefnum sínum, þá breyttust draumsýnir Fjölsmanna og annara fœðurlandsvina í sannar ~~st~~ásagnir.

Lýða

Þá gerbreytti ein eða tvær kynslóðir atvinnuháttum Íslendinga.

Jónas Halldórsson spurði 1835 :

" Hvað er þá orðið okkar starf í sexhundrað sumur? Höfum við gengið til góðs götuna fram eftir veg?".

Og hann varð að svara, að feðranna frægð væri fallin í gleysku og dá. Nú einni öld síðar er aftur ekki um það að villast, að okkur hefir munað nokkuð á leið.

Lá líkluu  
sannu

Íslendingar þurfa ekki lengur að liggja við fiskveiðar ~~á sjó~~ í þrjú dögur og nærast ekki á öðru en hlöndu. Og þótt skip þau, er Íslendingar sigla nú/eigi stór, og þurfi bæði stækkunar og umbóta við, þá dylst engum, sem nú koma til höfuðstaðarins, að við eigum skip, sem ~~er~~ <sup>er</sup> fleytara á sjó. En síðast en ekki sízt, þá þarf enginn Íslendingur nú að skammast sín fyrir íslenska sjómenn, þeir eru vissulega bæði hreifir og spræklegir, og láta

at

dragist ekki út úr landinu, heldur lenti í kaupstöðunum sjálfum. Lönaðarmenn ættu að geta komið vel af í Reykjavík og öðrum kaupstöðum, ef þeir hefðu fjölbreytta framleiðslu. Um kaupmennina segir hann, að þeir séu að sínu leyti hið sama í kaupstöðunum og bændur séu á sveitunum: "Undirstaða landsins velmegunar, því fé þeirra er kyrt í landinu, eykst þar og eyðist, og af þeim rótum rennur sú kaupmannastétt, sem landinu er áriðandi og máttarstofn þjóðarinnar, að því leyti sem hún er upp á önnur lönd komin." Hann telur, að það þurfi annað til að stemma stigu fyrir hallarum hjá okkur, en að nokkrir útlendingar eigi hér vöruhús að nafninu, og hafi í Danmörku góð orð um, að þeir sjái okkur fyrir öllum nauðsynjum. "Eg er hræddur um", segir Tómas Sæmundsson, "þeir verði heyrnarþaufir, þegar aumingjarnir fara að svelta í hel, og eiga að kalla yfir sundið sem liggur milli vor og Kaupmannahafnar."



Hér er stiklað á stóru, en það eru hugleiðingar þessum líkar, sem eru á bak við orð Fjölnismanna í ávarpsorðum rits þeirra, þegar þeir hvetja Íslendinga til að íhuga sögu sína og segja:

"Þá er enn eitt, sem ekki ætti að gleyma, því það lýsir atorku Íslendinga, og er þeim, sem nú lifa sérílagi eftirtektarvert. Í fornöld fluttu menn sjálfir, á sínum skipum, vörur utan til ýmissa landa, og tóku í staðinn ýmislegt sér til gagns og gamans. Þessvegna lenti allur ágóði verzlunarinnar þar sem hann átti að lenda, inn í landinu sjálfu, af því hvorki vantaði þrek né vilja til að vinna fyrir honum".

Við sjáum, að dæmi fortíðarinnar er tekið samtíðinni til hvatningar, og við skiljum, að það er ekki einungis skáldleg aðdáun á gullöld Íslendinga heldur raunhaf lögeggjan til Íslendinga á níttjándu öld, sem fær Jónas Hallgrímsson til að yrkja í þetta sama hefti Fjölnis:

er hann loks kom siglandi á kenu, sem engum sýndist far að fleyta á sjó, og hann þar á ofan kvaðst hafa legið úti alla nóttina að leita okkar, en ekki getað fundið. Heldur þóttu mér þessir fyrstu landar mínir óframir, niðurlútir og dauflegir. Vil ég þeir menn, sem fyrstir eiga að taka á móti gestum frá ýmsum löndum, séu hreifir og spræklegir, og láti á sjá, að þeir þykist ekki minni menn fyrir sér en hásetar, er á skipunum eru, sem þeir koma að leiða til hafna. Vera kann samt, að hungur og vosbúð um nóttina hafi í þessa sinn gert nokkuð um."



Þessi fyrstu áhrif, sem Tómas Sæmundsson varð fyrir, þegar hann kom úr sinni miklu för um Norðurálfu, hafa eflaust orðið til þess að ýta undir þá sannfæringu hans, að landsmönnum væri lífsnauðsyn að auka skipakost sinn, og ætlar hann þeim ~~þá~~ meira í fyrstu en svo, að þeir þurfi að eignast þiljubáta í stað hinna önu, sem þá voru nær eingöngu notaðir. Fer hann um það mörgum orðum. Kemur það fram, að hann telur það engan þjóðarvoða, að menn leggi fé í útgerð og hagnist á henni. Þvert á móti segir hann m.a.:

L þóð skri

" Eg er sannfærður um, að ef þeir, sem efni hafa á kæmu fé sínu í þiljubát heldur en <sup>þjörð</sup> þörð, sem lítinn ágóða gefur, eða peninga sem liggja arðlausir, -----, mundu þeir, ef ~~laglega~~ væri meðfarið og annað ekki stundað jafnframt, áður langt um liði þykjast hafa sínu fé vel varið." Hyggur hann, að ef slíku verði víða á komið, og farið með svo sem skyldi, komist við það í betra horf, tvent það, sem landinu ~~því~~ mest á, en lítill gaumur hefir verið að gefinn, og olli því fram-taksleysi og áræðisskortur <sup>en</sup> það er fiskifangið og hin íslenzka kaupverzlun og vöruflutningar."

Tómazi Sæmundssyni er ljóst, að bændapjóðin íslenzka þurfti ekki einungis að eignast haffar skip og mannaða sjómenn, heldur þurfti hún einnig að eignast blómlega kaupstaði, en það taldi hann að gæti þá fyrst orðið, er aflinn yxi til lands og sjávar, og ágóðinn

Allir voru þeir samt aldir upp í sveit á Íslandi, og þótt þeir væru ekki eingöngu af bændættum komnir, heldur sumir blandaðir prestablóði, þá hafði þó for-eldri þeirra ~~um marga ættliði~~ fyrst og fremst haft framfæri sitt af búnaðarstörfum. Allir voru þeir því knýttir búnaðinum sterkum böndum. Engu að síður gerðu þeir sér ljóst, að fólki gat því aðeins fjölgað hér á landi, að atvinnuhættir yrðu fjölbreyttari en verið hafði.

Þeim dylst að vísu ekki, að á Íslandi býr kjarnmikil þjóð, og birta með nokkru stolti þessi ummæli dansks ferðalangs, sem hér hafði verið:

"Íslendingar þykjast enn þá af, að líkjast landinu sem þeir byggja, og standa óumbreyttir í blíðu og stríðu, eins og kletturinn, hvort sem hann er roðinn af sól eða laminn af regni. Þó það sjóði í þeim, mun enginn sjá það á andlitinu, eða látum þeirra, fyrr en í því vetfangi reiðin brýzt fram, enda geta þeir þá orðið voðalegir. Eins og þeir eru stöðugir og þolgóðir, hvort sem þeir eiga að liggja á sjónum tvö eða þrjú dægur, og smakka ekki annað en blöndu, ellegar ferðast yfir fjöll og ár í bleytu og stormi, eins geyma þeir með sama þreki sérhvert áhrif, og sleppa naumast nokkru fyrirtæki, meðaneinhver úr-æði eru."

En vonbrigðin ~~hjá~~<sup>na</sup> oddvita þeirra Fjölnismanna, Tómasi Sæmundssøn, eru auðheyrð, þegar hann lýsir heimkomu sinni á glæsilegu dönsku herskipi. Segir hann frá því, að skipið skauð að kvöldi akkeri til grunns hér úti í flóa og lá þar um nóttina. Síðan segir orðrétt:

"Þótti hafnsögumanni mjög seinka, er hann hvorki kom að kvöldi, né að morgni svo snemma sem ratljóst virtist. Átöldu menn hann harðlega fyrir hirðuleysi og dugnaðar, fanst mér og ég ekkert geta sagt honum til ~~afþakunar~~ afbötunar. En öllum rann þeim reiðin,

Lmann fram af  
manni

Nú þegar flogið er á 2-3 tímum frá Reykjavík til Kaupmannahafnar verður í skjótri svipan augljóst hversu Ísland er gerólíkt Danmörku. Þegar menn hafa í fersku minni hrjúfar hraunbreiður, hrikaleg fjöll og víðlendar en lítt ræktar grassléttur, sundurskornar af stjórnfljóttum og eyðisöndum Íslands, sem er umflotið stormsveiptu reginhafi og bera þetta saman við ræktuð akurlendi, friðsæl sund og stórborgir Danmerkur verður auðskilið að torvelt var að stjórna Íslandi frá hinni dönsku höfuðborg. Aðstæður voru of ólíkar ekki sízt þegar haft er í huga, að lengst af tók ferðalag á milli landanna ekki 2-3 klukkutíma, heldur oft 2-3 vikur, þegar vel gekk, og hálf t. árið varð engum boðum komið á milli af því, að ferðir voru engar. Svo var t.d. um fregnina af dauða Frederiks konungs VII, sem andaðist 15. nóv. 1863 en andlát hans varð ekki kunnugt á Íslandi fyrr en eftir skipskomu til Reykjavíkur um miðjan apríl 1864.

<sup>Skiljan</sup>  
Eðlilegt var og, að dönsk stjórnvöld hefðu takmarkaðan áhuga fyrir Íslendingum, sem ekki voru nema nokkrir tugir þúsunda, ~~og~~ fástir Danir gerðu sér grein fyrir, að töldu sig sérstaka þjóð, <sup>enda</sup> ~~heldur~~ var það útbreidd skoðun í Danmörku, að Ísland væri að vísu fjarlæg en þó dönsk eyja, lítt byggileg nema fyrir beinan stuðning móðurlandsins. Íslendingar lutu aftur á móti kong-

inum í Kaupmannahöfn af fullri hollustu en litu á Dani sem hverja aðra útlendinga og töldu til stórskulda hjá þeim eftir margháttuð viðskipti öldum saman. Einangrunin varð til þess að efla þjóðarvitund Íslendinga og sagan rann þeim svo í merg og bein, að Gamli sáttmáli við Hákon gamla Noregskonung frá 1262 varð þeim mikilsverðari réttarheimild en samtíma samþyktir danska ríkisþingsins, þótt staðfestar væru af konungi.

Íslendingar viðurkenndu þess vegna aldrei réttmæti "Lov om Islands forfatningsmæssige Stilling i Riget" frá 2. janúar 1871, en ~~þá~~ § 1 þeirra hljóðaði svo : "Island er en uadskillelig Del af den danske Stat med særlige Landsrettigheder".

Stjórnarskráin frá 1874 var að vísu byggð á þessum lögum, svo að um lagaframkvæmdina var ekki að efast, en engu að síður vitnuðu Íslendingar ætíð til upphaflegra mótmæla Alþingis gegn lögunum frá 2. jan. 1871 og einhliða setningu þeirra af Dana hálfu. Lögfesting stjórnarskrárinnar 1874 og síðari breytingar á henni, 1903 og 1915, bundu ekki enda á sjálfstæðisviðleitni Íslendinga svo sem Danir höfðu vonað. Né heldur vildu Íslendingar samþykkja uppkastið frá 1908, sem nefndir frá báðum löndum höfðu samið um í Kaupmannahöfn þá um vorið.

Aðalástæðan fyrir andstöðu meirihluta Íslendinga gegn uppkastinu 1908 var tvímælalaust sú, að þrátt fyrir að í því fælust mjög verulegar réttarbætur Íslendingum til handa, þá voru þar tiltekin veigamikil atriði, sem áttu að vera óuppsegjanleg. Megin breyting sambandslaganna, sem um var samið 1918 og hlutu gildi 1. desember það ár, var einmitt þessi, að þau veittu Íslendingum einhliða uppsagnarrétt á öllum þáttum sambandsins eftir árslok 1943. Þar var þó konungdæmið undanþegið, því að um það var ekki beint samið, en skýlaust lýst af Dana hálfu við samningsgerðina, að ef aðrir þættir sambandsins slitnuðu, þá óskuðu þeir einnig slíta konungssambandsins.

Þó að enginn efi sé á því, að hinn einhliða uppsagnarréttur var ~~áskvörðun~~ ákvörðunarástæða fyrir samþykki yfirgnæfandi meirihluta Íslendinga á sambandslögunum 1918, þá voru áreiðanlega margir þ.á.m. mjög áhrifamiklir menn, sem töldu, að með þeim hefði stöðu Íslands út á við verið ráðið til lykta um ófyrirsjáanlega framtíð. Sú skoðun mun einnig hafa verið mjög útbreidd í Danmörku. Á Íslandi var ~~á sköpun~~ <sup>þeirri lýningu</sup> hinsvegar brátt <sup>lýst</sup> ríkjandi, að sambandslögin bæri að fella úr gildi jafnskjótt og ~~þeim~~ <sup>þeim</sup> milt væri. Þeirri ~~sköpun~~ <sup>ráðgjafi</sup> var t.d. lýst á Alþingi af öllum flokkum bæði 1928 og 1937 og má þó e.t.v. deila um, hversu almennur áhugi hafi þá verið fyrir málinu.

[frá uppkastinu 1908]



*Ahusinum jöbst*  
Þetta breytti þó að vonum þegar Íslendingar urðu ~~þá~~ <sup>eini</sup> að sjá sér og málum sínum farborða í seinni heimsstyrjöldinni. Ákvæði sambandslaganna urðu þá óframkvæmanleg einmitt þegar þau efni sínu samkvæmt hefðu helst átt að verða Íslendingum til styrktar. M.a.s. virtist um skeið bein hættu á, að þau gætu orðið yfirvarp ofbeldis-  
aflanna til íhlutunar um mál Íslendinga. Svo varð þó ekki. En eins og þá var sagt, að alveg eins og Íslendingar óskuðu þess af heilum hug, að Danir fengju aftur frelsi sitt, þá var okkur það <sup>it</sup> tor-  
skiljandi, að nokkur Dani - einmitt eftir eigin reynslu - amaðist við því, að Íslendingar fengju fullt frelsi í landi sínu.

Lýðveldisstofnunin 17. júní 1944 var ekki gerð til að bekkjast til við Dani, heldur til að fullnægja alda-gamalli þrá Íslendinga sjálfra til fulls frelsis.

Á þeirri frelsisleið var setning sambandslaganna 1918 úrslita-áfangi. Góðvild og sönn frelsisást dönsku þjóðarinnar lýsti sér þá á ógleymanlegan hátt. Á þann hátt, sem öllum öðrum <sup>mátt</sup> verða til fyrirmyndar. Sumarið 1918 höfðu stórveldin því líkar hugsjónir um sjálfsákvörðunarrétt þjóðanna raunar mjög á orði. En Danmörk gekk þá á undan í verki og framkvæmdi það, sem hjá of mörgum sat við orðin ein.

Íslendingum varð það tvímælalaust mikið happ að hljóta þann sjálfstjórnarskóla, sem tímabilið 1918-1940 reyndist þeim. Þess vegna voru þeir hæfari en ella að takast á við vandamálin, sem að þeim steðjuðu 1940 og æ síðan. Og einmitt á erfiðleikaárum Dana 1940-1945 og eftir endur-reisn lýðveldisins á árinu 1944 hafa Íslendingar fengið þann dýpri skilning á dug og drengskap dönsku þjóðarinnar, sem er uppistaða tilfinninga þeirra til hennar nú á dögum.

Sagan af Heljarlóðarorustu hefur nú skemmt<sup>m</sup> Íslendingum í nær heila öld, ~~enda~~ <sup>hú at</sup> kom hún fyrst út á árinu 1861. Í þessu snilldarverki segir Benedikt Gröndal á sinn hátt frá ófriði Frakka og Austurríkisma<sup>m</sup>na, sem háður var í Ítalíu 1859. Þó að frásögn Gröndals hafi orðið ótöldum Íslendingum til gamans, þá var ófriðurinn sjálfur ekki skemmtiefni þeim, er í honum tóku þátt.

Svissneskur maður fór þá um vígvelli og lýsti þremur árum síðar í bæklingi, sem hann gaf út í Genf 1862, hörmungum þeirra, sem þar voru látnir liggja umhirðulausir og fengu að deyja drottni sínum án þess

að <sup>njóta</sup> ~~þakka~~ hjúkrun <sup>ar</sup> eða læknishjálp <sup>av</sup> ~~hann til~~

Neyðarstunur þessara manna, <sup>av</sup> ~~sva~~ sem hinn svissneski mannvinnur lýsti þeim, vöktu samvizku annarra svo, að hafist var handa um stofnun Rauða Krossins, sem nú er orðin <sup>n</sup> einn öflugasti mannúðar <sup>n</sup> félagsskapur í heiminum. Í fyrstu var hann einkum ætlaður til að annast um sjúka, særða og þá, ~~sem teknir höfðu verið~~ ~~þá~~ fanga í ófriði. Hina síðari áratugi, einkum eftir fyrri heimsstyrjöldina, hefur verkefni félagsskaparins orðið víðtækara, og er nú á hans vegum unnið að því að hindra og lina <sup>manns</sup> ~~hver~~skonar mannlega <sup>n</sup> þjáning <sup>av</sup>.

Hér á landi hefur Rauði krossinn, sem betur fer, ekki þurft að sinna þeim, sem særgt hafa í bardögum, og hefur verkefni hans samt reynst ærið. Slysfarir eru hér allt of tíðar og margskonar sjúkdómar herja á mannfólkið. Þá ríður á, stundum svo mjög, að líf liggur við, að hjálp sé un<sup>m</sup>t að veita nógu skjótt.

Hjálp í viðlögum þurfa sem flestir að kunna. Rauða krossdeildin hér í bæ beitir sér fyrir ken<sup>m</sup>slu í henni, sem nú er veitt í Heilsuverndarstöð Reykjavíkur og njóta hennar margir.

Oft þarf af skyndingu að flytja sjúka menn eða slasaða á sjúkrahús. Reykjavíkudeild Rauða krossins og sumar deildir hans úti um landi<sup>ð</sup> annast slíka flutninga. Hér í bæ á deildin 3 sjúkrabifreiðar, ein er nýkomin, og von er á annarri bráðlega. Árið 1959 fóru bifreiðir Reykjavíkudeildarinnar 5500 sjúkraferðir, þar af nær 300 til að sækja slasaða menn.

Veikindi ber að, án þess að sjúkrahússvistar sé þörf, eða hún reynist ófáanleg. Þá er Rauði krossinn reiðubúinn til að lána sjúkrarúm og önnur sjúkragögn á heimili.

Eftir því sem íbúum í þéttbýli fjölgar og tengsli þeirra við sveitafólk verða minni, reynist erfiðara að koma börnum fyrir í sveit til sumardvalar. Úr þessu bætir Rauði krossinn nokkuð með sumardvalarheimilum í Laugarási og Silungapólli. <sup>Su.</sup> ~~Su.~~ ár nutu 180 börn góðs af því starfi, en þörfin var miklu meiri.

Þvílík sumardvöl getur orðið mörgu barni heilsubrunnur, sem það sækir styrk í á langri æfi. Enda er meira undir því komið að hindra sjúkdóma en lækna, þótt það megi sígt vanrækja. Til eflingar skilningi á hollum lifnaðarháttum og heilsuvernd gefur Rauði krossinn út tímarit, sem nefnist Heilbrigt líf.

Þessi örstutta og ófullkomna upptalning gefur nokkra hugmynd um hið margþætta starf Rauða krossins á landi hér. Sjálfur er félagsskapurinn og all<sup>ur</sup>öflugur, því að alls eru

í honum 16 deildir víðsvegar um land. Sumar þeirra eru þó fámennar um of, Reykjavíkudeildin eðlilega langmannflest með um 2000 meðlimi.

Þótt ýmsir leggi því hönd á plóginn, þá geta þeir ekki einir unnið allt það, sem gera þarf. Rauði krossinn tekur að vísu gjald fyrir sumt af störfum sínum. En því er stillt svo í hóf, að það verði ekki til hindrunar því, að nauðsynleg hjálp sé tafarlaust veitt. Til þess að anna þeim verkefnum, sem Rauði krossinn hefur tekið að sér, þarf mikið fé, þótt margt sé gert af áhugafólki án endurgjalds. Þess vegna hefur Rauði krossinn árlega fjársöfnun með merkjasölu víðsvegar um land á öskudaginn.

Ætlun mín með þessum orðum er að skora á landsmenn að bregðast vel við og styrkja þessa þörfu starfsemi með því að kaupa merki félagsins, sem börn munu hafa á boðstólum.

Jafnframt beini ég því til barna, að þau bjóði fram sína ómetanlegu aðstoð við sölustarfið. Foreldra bið ég um að leyfa börnunum að taka þátt í merkjasölunni, en sjá um að þau verði vel búin, svo að ekki væsi um þau í vetrarkuldanaum.

Öll skulum við létta undir með þessu þjóðþrifastarfi og minnst þess, sem áður hefur verið sagt:

"Rauði krossin biður um hjálp þína í dag - þú kannt að þurfa hjálpar hans á morgun".

# I

Alþingi Íslendinga var stofnað 930 og urðu hinar norsku byggðir á Íslandi þar með að einu ríki. Á meðan hið forna lýðveldi stóð fór Alþingi með löggjafarvaldið og hið æðsta dómssvald. Eiginlegt allsherjarframkvæmdarvald skapaðist hinsvegar aldrei og átti það ríkan þátt í því, að Ísland komst undir Noregskonung árið 1262. Eftir það hélst aðild Alþingis að löggjöf ásamt konungi allt þangað til 1662, að einveldi konungs var játað. Dómssvaldi hélt Alþingi, sem einskonar yfirréttur í íslenskum málum þangað til árið 1800, þegar Landsyfirrétturinn var stofnaður og Alþingi lagt niður. Skipun Alþingis og verkefni á þessu langa tímabili <sup>hvert í sínu tíma, sem tíma litur</sup> ~~var þá harla óhlutlegt, en þó~~ var það ætíð aðal réttar-tákn sérstakrar tilveru íslensku þjóðarinnar, og fyrst sjálfstæðis hennar og síðan sjálfstæðis-þrár. Konungur Noregs var jafnframt konungur Íslands ~~þangað til~~ þangað til Noregur slitnaði úr tengslum við Danmörku árið 1814, en <sup>þar</sup> ~~þessi~~ lönd höfðu haft sameiginlegan konung frá því 1380. <sup>1814</sup> ~~Þá~~ fylgdi Ísland Danmörku, enda hafði landinu þá lengi verið stjórnar frá Kaupmannahöfn og var það í framkvæmd skoðað sem óaðskiljanlegur hluti danska ríkisins. Þegar losna tók um einveldið stofnaði konungur með tskp. 8. marz 1843 sérlega ráðgefandi samkomu fyrir Ísland og gaf henni nafnið Alþingi. Íslendingar tóku þessari ráðstöfun og nafngjöfinni með miklum fögnuði, því að þeir töldu hvorttveggja merki um endurheimt forns frelsis.

Deiðla skifti  
: líkingu við  
þá, sem ~~er~~ tíðkast  
á íslensku löggjafa-  
þingum, var á  
dögum, varð aldrei  
á Alþingi hinar  
forna.  
Þrátt fyrir allar  
breytingar á Alþingi